

منابع و ادله
علم اصول فقه

سیف الله صرامی

www.ketab.ir

منابع و ادله علم اصول فقه

سیف الله صرامی

- ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
- وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم
- تهیه: پژوهشکده فقه و حقوق
- سرپرستار: مصدق انصاری
- ویراستار: علیرضا سالاری
- چاپ: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب
- چاپ اول: زمستان ۱۳۹۳
- شمارگان: ۸۰۰
- قیمت: ۱۴۰۰۰ تومان
- عنوان: ۳۱۰ مسلسل: ۵۰۹

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.
 نشانی: قم، خیابان شهید (اصفانیه)، کوچه شماره ۴۲، پلاک ۴۲
 تلفن و دورنگار: ۰۲۵-۳۷۸۳۲۸۳۳، ص: ۰۲۵-۳۷۸۵۳۸۵۵، پستی: ۳۷۱۵۶-۱۶۴۴۹
 مراکز پخش: ۱. قم، میدان شهید، تلفن و دورنگار: ۰۲۵-۳۷۸۳۲۸۳۳
 ۲. تهران، خیابان انقلاب، رویروی درب دانشگاه تهران، پاساژ فروزنده
 طبقه همکف، واحد ۳۱۲، تلفن: ۶۶۹۵۱۵۳۴
 وب سایت: www.pub.isca.ac.ir، پست الکترونیک: nashr@isca.ac.ir

سرشناسه:	صرامی، سیف الله، ۱۳۴۲-
عنوان و نام پدیدآور:	منابع و ادله علم اصول فقه/ سیف الله صرامی؛ تهیه پژوهشکده فقه و حقوق
مشخصات نشر:	قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۳
مشخصات ظاهری:	۲۷۶ ص
شابک:	۱۴۰۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست نویسی:	فیبای مختصر
یادداشت:	این مدرک در آدرس http://opac.nli.ir قابل دسترسی است
یادداشت:	کتابنامه: ص. [۲۵۷] - ۲۶۵؛ همچنین به صورت زیرنویس
یادداشت:	نمایه
شناسه افزوده:	دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، پژوهشکده فقه و حقوق
شماره کتابشناسی ملی:	۳۷۶۷۰۱۱

فهرست

۱۱	سخنی با خواننده
۱۵	درآمد

فصل اول: کلیات

۱۹	گفتار اول: مفاهیم
۲۰	۱. منبع و دلیل
۲۰	۱-۱. منبع در کاربرد «منابع علوم»
۲۳	۱-۲. مقایسه منبع و مینا
۲۵	۱-۳. مقایسه منبع و روش
۲۷	۱-۴. مقایسه دلیل و منبع
۳۱	۱-۵. مقایسه منبع با اماره، حجت و طریق
۳۳	۱-۶. جمع‌بندی نهایی در تعریف منبع و دلیل
۳۳	۲. اصول فقه
۳۴	۲-۱. تعریف اصول فقه بر محور موضوع
۳۵	۲-۲. تعریف اصول فقه بر محور مباحث
۳۷	۲-۳. بازگشت به تعریف به موضوع
۳۸	۲-۴. ترجیح تعریف به مباحث بر تعریف به موضوع

- ۳۸ ۲-۵. ترسیم کلی مباحث اصول فقه
- ۴۰ ۲-۶. چند ویژگی مباحث اصول فقه
- ۴۲ ۲-۷. تعریف برگزیده اصول فقه
- ۴۶ ۳. تعریف منابع و ادله اصول فقه
- ۵۳ ۴. مقایسه منابع اصول فقه با منابع فقه
- ۶۱ گفتار دوم: گزارشی تاریخی - تحلیلی از منابع و ادله اصول فقه
- ۶۲ ۱. پیشینه طرح موضوع (بررسی ادله ظنی در اصول فقه)
- ۶۳ ۱-۱. دیدگاه اصولی‌های مخالف
- ۶۴ ۱-۲. دیدگاه اصولی‌های موافق
- ۶۶ ۱-۳. نخستین برخورد دو دیدگاه
- ۶۸ ۱-۴. تأثیر ثمره عقلی ثمره دیدگاه‌ها
- ۷۰ ۱-۵. بازخوانی دیدگاه مخالفان
- ۷۲ ۱-۶. بررسی ادله سیدمرتضی
- ۷۴ ۱-۷. بررسی مسئله با توجه به ماهیت مسائل اصولی
- ۷۸ ۲. استقرای منابع و ادله اصول فقه در کفایه/الاصول
- ۷۸ ۲-۱. مدل تدوین منابع و ادله
- ۸۰ ۲-۲. منابع و ادله عقلی در کفایه/الاصول
- ۸۱ ۲-۲-۱. منابع و ادله عقلی نظری
- ۸۶ ۲-۲-۲. منابع و ادله عقلی عملی
- ۸۸ ۲-۳. منابع و ادله نقلی در کفایه/الاصول
- ۸۹ ۲-۳-۱. قرآن
- ۹۰ ۲-۳-۲. سنت
- ۹۱ ۲-۳-۳. عرف و بنای عقلا

فهرست مطالب ۷

۹۵	۲-۳-۴. اجماع
۹۷	۳. پیگیری و تعمیق
۹۷	۳-۱. تفاوت استفاده از منابع و ادله مختلف
۹۸	۳-۲. معیار اعتبار منابع و ادله
۱۰۰	۳-۳. فایده شناسایی منابع و ادله اصول فقه

فصل دوم: منابع نقلی اصول فقه و ادله آن

۱۰۵	گفتار اول: قرآن
۱۰۵	۱. چالش‌های استنباط از قرآن کریم
۱۰۶	۱-۱. اختلاف قرائات
۱۰۷	۱-۱-۱. اعتبار قرائت‌ها
۱۱۰	۱-۱-۲. اعتبار قرائت‌ها در اصول فقه
۱۱۳	۱-۱-۳. حکم اختلاف قرائت‌ها
۱۱۷	۱-۲. مسأله نسخ
۱۱۸	۱-۳. محکم و متشابه
۱۲۰	۱-۴. اسباب نزول
۱۲۱	۲. نگاهی به گستره مطالب اصول فقهی در قرآن کریم
۱۲۱	۲-۱. بیان کلی منابع و ادله معتبر و غیر معتبر
۱۲۵	۲-۲. معرفی قرآن به عنوان منبع فقه
۱۲۷	۲-۳. حجیت منبع بودن سنت برای فقه
۱۲۸	۲-۴. حجیت منبع یا دلیل بودن عقل برای فقه
۱۳۱	۳. ادله راه‌برنده به منبع قرآن
۱۳۳	۳-۱. ظواهر الفاظ قرآن کریم

- ۱-۳-۱. مضامین عالی و دور از فهم عادی ۱۳۴
- ۲-۳-۱. وجود تخصیص، تفیید و غیره ۱۳۵
- ۳-۳-۱. تفسیر به رأی بودن اخذ به ظواهر ۱۳۶
- ۴-۳-۱. انحصاری بودن فهم قرآن برای اهل بیت علیهم السلام ۱۳۷
- ۲-۳. بیان و تفسیر اهل بیت علیهم السلام (قلمرو حجیت و نحوه کارکرد) ۱۴۱
- ۱-۳-۲. نسخ قرآن به تفسیر اهل بیت علیهم السلام ۱۴۳
- ۲-۳-۲. تخصیص قرآن به خیر واحد تفسیرکننده قرآن ۱۴۵
- ۳-۳-۲. مخالفت تفسیر اهل بیت علیهم السلام با ظواهری از قرآن ۱۴۵
- گفتار دوم: سنت ۱۴۸
۱. نگاهی به نقش شیون معصوم علیه السلام در استناد به سنت در اصول فقه ۱۴۸
۲. بازخوانی قلمرو استناد به سنت در اصول فقه ۱۵۴
۳. ادله راهبرنده به سنت ۱۵۷
- ۱-۳. خبر واحد و اثبات مسئله اصولی ۱۵۸
- ۲-۳. اجماع، دلیل سنت در مسئله اصولی ۱۶۴
- ۳-۳. سیره، دلیل سنت در مسئله اصولی ۱۷۱

فصل سوم: منابع و ادله عقلی اصول فقه

- گفتار اول: به کارگیری عقل در اصول فقه ۱۷۶
۱. بررسی نظریه نقل محوری در اصول فقه ۱۷۷
۲. اصول فقه و چالش های به کارگیری عقل در فقه ۱۸۱
- ۱-۲. درک عقلی حسن و قبح ۱۸۲
- ۲-۲. قطع آوری درک عقلی ۱۸۳
- گفتار دوم: اجماع ۱۸۷

۱۸۸	۱. نگاهی به مراد از اجماع
۱۸۹	۲. استدلال به قرآن برای اعتبار اجماع
۱۹۰	۳. استدلال به روایات برای اعتبار اجماع
۱۹۲	۴. مستند عقلی برای اعتبار اجماع منبع
۱۹۳	گفتار سوم: عرف و بنای عقلا
۱۹۵	۱. ترسیم عرف و بنای عقلا
۱۹۸	۲. وجوه حجیت بنای عقلا
۲۱۲	گفتار چهارم: دانش‌های عقلی اسلامی
۲۱۳	۱. اصول فقه و دانش کلام اسلامی
۲۱۵	۱-۱. پیشینه کاربرد کلام اسلامی در اصول فقه
۲۱۸	۱-۲. اعتبار کاربرد کلام اسلامی در اصول فقه
۲۱۹	۲. اصول فقه و فلسفه اسلامی
۲۲۰	۲-۱. پیشینه کاربرد فلسفه اسلامی در اصول فقه
۲۲۱	۲-۲. اعتبار کاربرد فلسفه اسلامی در اصول فقه
۲۲۷	گفتار پنجم: نقش دانش‌های زبانی و هرمنوتیک در منابع اصول فقه
۲۲۹	۱. اصول فقه و دانش هرمنوتیک
۲۲۹	۱-۱. مراد از هرمنوتیک
۲۳۱	۱-۲. پیشینه‌ای از مصادیق مباحث هرمنوتیک در اصول فقه
۲۳۶	۱-۳. جایگاه هرمنوتیک در منابع و ادله علم اصول
۲۳۹	۲. اصول فقه و دانش‌های زبانی
۲۳۹	۲-۱. نگاهی کوتاه به دانش‌های زبانی
۲۴۲	۲-۲. تداخل دانش‌های زبانی با اصول فقه
۲۴۴	۲-۳. دانش‌های زبانی و منابع و ادله علم اصول

۲۴۷..... نتایج پژوهش

۲۵۳..... منابع تحقیق

۲۶۷..... نمایه

۲۶۷..... آیات

۲۶۸..... روایات

۲۶۹..... اصطلاحات

۲۷۳..... اعلام

۲۷۵..... کتاب‌ها

سخنی با خواننده

دانش اصول فقه، پس از فقه، مؤثرترین دانش بر فرآیند اجتهاد و نتایج فقهی آن است. گریز از اصول فقه برای هیچ فقهی ممکن نیست؛ حتی کسانی که تحت عنوان اخباری، مخالف اصول فقه به شمار می‌روند، هنگام استفاده از روایات و نیز در مباحث نظری که در نقد برخی منابع و ادله فقه ارائه می‌کنند، عملاً وارد حوزه اصول فقه می‌شوند؛ برای مثال عالم بزرگ امامیه مرحوم شیخ حر عاملی، عناوین ابواب کتاب گرانسنگ وسائل الشیعه را بر اساس برداشتی که از مجموع روایات هر باب دارد برمی‌گزیند. این برداشت‌ها آگاهانه یا ارتکازاً، مرسوم به کارگیری قواعد اصول فقه است، قواعدی چون قانون اطلاق و تقييد و برخی قوانین باب تعارض در اصول فقه مانند حمل بر تقيه برخی روایات معارض. همچنین دانشمند اخباری مشهور ملا محمدامین استرآبادی در یکی از زیرمجموعه‌های فصل قطع از فصل‌های دانش اصول فقه، در مقابل اصولیانی مانند شیخ انصاری و آخوند خراسانی قرار می‌گیرد و قول و بحث اصولی مطرح می‌کند. بنابراین نسبت دانش اصول فقه با دانش فقه، مانند نسبت دانش منطق با همه دانش‌هاست که در همه مباحث آنها حضور دارد و اثر خود را برجای می‌گذارد.

با وجود میراث گرانسنگی از دانش اصول فقه، نگاه معطوف به فقه در

این دانش باعث شده است که توجه ثانوی به خود اصول فقه، در بسیاری از مباحث آن مغفول ماند. بسیاری از مباحثی که در اصول فقه معطوف به فقه مطرح است، می‌تواند درباره خود اصول فقه هم مطرح شود. این نگاه ثانوی حوزه‌ای از مباحث فلسفی مضاف به اصول فقه را پیش رو می‌گذارد. ثمرات متعددی که بر مباحث فلسفه‌های مضاف به دانش‌های مختلف مترتب است، در مورد مباحث فلسفه اصول فقه نیز قابل توجه است.

منابع و ادله علم اصول یکی از سرفصل‌های قابل بررسی در فلسفه اصول فقه است. منابع و ادله فقه در متن مباحث معطوف به فقه در اصول فقه از دیرباز مورد بحث و بررسی بوده است. سرفصل‌های قرآن، سنت، عقل و اجماع در بسیاری از متون اصول فقهی مشهود اهل فن است، چنان‌که ادله‌ای مانند خبر واحد، سیره مشرعه و ظواهر الفاظ نیز در مباحث حجست، در اصول فقه از سابقه‌ای شایسته برخوردار است؛ اما منابع و ادله قابل استناد در اصول فقه، غالباً موضوع بحث و بررسی نبوده است.

به دلیل قرابت فقه و اصول، نقطه عزیمت بررسی منابع و ادله علم اصول همان منابع و ادله فقه است. جای خالی پژوهش بررسی این منابع و ادله برای استناد به آنها در مباحث اصول فقهی است. در این بررسی ممکن است نتیجه این شود که برخی از منابع یا ادله، علی‌رغم قابلیت استناد در فقه، در اصول فقه چنین قابلیت‌ای نداشته باشند. همچنین ممکن است برخی از این منابع و ادله، از نگاه استناد مباحث اصولی به آنها، قابلیت تحولات و توسعاتی را داشته باشند که از نگاه استناد مباحث فقهی به آنها ندارند. پژوهش حاضر تلاش می‌کند به این پرسش اصلی پاسخ دهد که در اصول فقه کدام منابع و ادله و با چه کیفیت و کمیتی قابل استفاده‌اند.

مباحث فلسفی مضاف به هر دانشی، به‌ویژه در آغاز راه، با چالش

کم‌فایده‌انگاری روبه‌روست. شاید از همین روست که زایش و پویش آنها در مقایسه با علومی که مضاف‌الیه قرار می‌گیرند، به لحاظ تاریخی، آهنگ‌کندی دارد؛ اما واقعیت این است که این مباحث، عملاً به صورت پیش‌فرض در همه مباحث علم مضاف‌الیه به کار می‌روند؛ برای مثال وقتی در اصول فقه برای اثبات مسئله‌ای، به دلیل خبر واحد تمسک می‌شود، جای این پرسش است که حجیت خبر واحد برای اثبات مسئله اصولی در کجا ثابت شده است؟ در مباحث حجیت خبر واحد در اصول فقه، معمولاً اذهان متوجه به‌کارگیری آن در فقه است نه در خود اصول فقه؛ اما گویا پیش‌فرض دانشمند اصولی که برای اثبات مسئله اصولی به خبر واحد تمسک می‌کند، حجیت خبر واحد است.

روشن است بررسی مباحث مطرح‌نشده یا کمتر مطرح‌شده این پژوهش در تاریخ علوم اسلامی، پی‌ودن راه را در آن با دشواری‌هایی روبه‌رو می‌کند. نتیجه این دشواری ناکافی بودن پژوهش‌های آغازین برای پاسخ‌دهی جامع و کافی در همه زوایای موضوع خواهد بود. امید صاحب این قلم که به ضرورت انجام وظیفه، پژوهشگر این اثر هم است، با وسند راهی از تحقیق و بررسی در این موضوع است تا با گام‌های استوار پژوهشگران آینده، کاستی‌ها و کمبودهای آن جبران شود.

از همه سرورانی که این پژوهش را در فرایند ارزیابی‌ها، نظارت‌ها و شورای پژوهشی در پژوهشکده فقه و حقوق یاری رسانده‌اند تا در نتیجه آن، اصلاحات متعدد به انجام رسد، صمیمانه سپاسگزاری می‌کنم. این پژوهش در گروه دانش‌های وابسته به فقه پژوهشکده و با یاری مدیر سابق آن حجت‌الاسلام و المسلمین جناب آقای حسنعلی علی‌اکبریان که تا پایان نظارت آن را هم بر عهده داشتند و نیز همراهی مدیر کنونی گروه حجت‌الاسلام و المسلمین جناب آقای محمدعلی خادمی کوشا انجام گرفته است.

ارزیابی بخش‌هایی از پژوهش را علاوه بر ناظر، حجج الاسلام و المسلمین آقایان رضا اسلامی و دکتر محمد تقی سبحانی انجام داده‌اند. در شورای پژوهشی، علاوه بر مدیر گروه دانش‌های وابسته به فقه و ناظر تحقیق، حجج الاسلام و المسلمین آقایان ابوالقاسم علی‌دوست، دکتر احمد واعظی و دکتر محمد صالحی مدیر گروه مسائل فقهی - حقوقی حضور داشته‌اند که از نظرهای ایشان در اصلاحات نهایی پژوهش سود وافری حاصل شد. از خداوند سبحان برای همه استادان نام‌برده پاداش جزیل و توفیقات افزون مسئلت می‌کنم.

همچنین از همکاران گرامی حجج الاسلام و المسلمین آقایان رسول نادری و جلال عراقی، به ترتیب مسئول دفتر پژوهش (دبیر شورای پژوهشی) و کارشناس گروه دانش‌های وابسته که در پیگیری، نظارت، ارزیابی اثر، ارائه مشورت و انجام اصلاحات فعال بوده‌اند و نیز از همه کسانی که در امور نشر این اثر نقش داشته‌اند، تشکر می‌شود.

سیف الله صرامی
مدیر پژوهشکده فقه و حقوق